

D. TÓTH JUDIT

A kora keresztény mártíromság kérdései Boudewijn Dehandschutter kutatásainak tükrében*

Az egy eszme, egy ügy érdekében tett tanúság, vagy az érte hozott – nem ritkán az egyén életét is követelő – áldozat gondolata eredendően nem a keresztény vallás és kultúra hozzájárulása az emberiség eszmetörténetéhez: a homéroszi eposzok emlékeztetésében megőrzött „heroikus” kor hőseinek, kiválóságainak orálisan áthagyományozott történetei mutatják, hogy már az ősök, az alapítók, a múlt dokumentálatlan világában létezett a mindenekelőtt identitásteremtő és -erősítő kiállítás az egyén vagy a közösség szempontjából paradigmikusnak mondható helyzetekben. A tanúságtétel és áldozatvállalás eszméje és eszménye azonban nemcsak a diakronitás szempontjából ér túl a kereszténység történetén, hanem ezzel együtt más vallásoknak és kultúráknak is meghatározó része.

A vértanúság kérdései az európai kultúrában élő, a kereszténységet a maga komplexitásában megérteni kívánó tudós számára a vallás egészének a kontextusában jelennek meg, és mindenekelőtt a kezdetekre irányítják a kutatói figyelmet. A 2011 márciusában elhunyt leuveni professzor, Boudewijn Dehandschutter szerteágazó, a görög és a keleti patrológia szinte egészét átfogó kutatásaiban is kitüntetett szerepet kapott az ókeresztény kor mártírológiájának vizsgálata. Mindenekelőtt a *Martyrium Polycarpi*, a korai keresztény mártírológia és liturgia felbecsülhetetlen értékű forrása, amely szöveg az 1977-es doktori disszertációjának megjelenésétől¹ egészen a haláláig publikációinak visszatérő témája volt, amit a professor emeritusszá kinevezése alkalmából (2007) Johan Leemans által összeállított kötet is mutat.²

Az ókeresztény kor szövegeinek és mozgalmainak (az Újszövetségtől az apostoli atyákon át az „ortodox” és „eretnek” keresztény szerzőkig) kitűnő ismerője, a latin, görög, szír, kopt és örmény források tanulmányozója a gnoszticizmus (a Nag Hammadi-

---

* Boudewijn Dehandschutter (1945–2011) a Katholieke Universiteit Leuven professzora, egyebek között a korai keresztény mártírológia nemzetközi hírű kutatója volt. A Magyar Patrisztikai Társaság konferenciáinak rendszeres előadójaként és tiszteletbeli tagjaként, a PPKE vendégoktatójaként több alkalommal is járt Magyarországon. Debreceni látogatásáról lásd D. TÓTH Judit, *Boudewijn Dehandschutter leuveni professzor debreceni látogatása*, Debreceni Szemle, 2011/1, 131–134. – Jelen írás a Debreceni Egyetem TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 sz. pályázatának keretében készült.

¹ Boudewijn DEHANDSCHUTTER, *Martyrium Polycarpi. Een literair-kritische studie*, Leuven, University Press – Peeters, 1979 (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 52). A *Martyrium Polycarpi* magyar szövegét lásd Vanyó László fordításában: *Vértanúakták és szenvedéstörténetek*, Bp., Szent István Társulat, 1984, 45–54.

² Boudewijn DEHANDSCHUTTER, *Polycarpiana. Studies on Martyrdom and Persecution in Early Christianity. Collected Essays*, ed. by Johan LEEMANS, Leuven, Leuven University Press, 2007 (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, 205).

iratok és a *Tamás evangéliuma*) kutatása mellett a mártirológiának, közelebbről az őskeresztény mártíromság kérdéseinek és az ezt paradigmaticusan megjelenítő *Martyrium Polycarpin*ak (rövidítése a továbbiakban: MP) szentelte az életét. Nem hagyta figyelmen kívül az ezek háttérét jelentő zsidó mártírszövegeket sem, habár a kései zsidó és a korai keresztény mártirológia közötti kapcsolat, kölcsönhatás és általában a születő kereszténység és a születő késő antik judaizmus közötti interakció kérdése számtalan megválaszolhatatlan kérdést rejt.³ Az egyes források részletes irodalmi és történet-kritikai elemzései – ahogy erre az őt méltató Leemans is rámutat – Dehandschutter kutatói pályájának legfőbb jellemzőjévé a filológus-közelítést, a kutatásokhoz való legfőbb hozzájárulásává pedig éppen a *Martyrium Polycarpi* szövegének a rekonstrukcióját tesszik. (Ez utóbbi esetében a *communis opinio*val szemben, ami a hagyományozásnak az euszebioszi ágát tartotta szem előtt, ő a menológionok általi hagyományozás értékét védelmezte.⁴ A *Martyrium Polycarpi* kutatását ugyancsak Dehandschutter gazdagította a Codex Atheniensis és a Codex Kosinitza újrafelfedezésével és szövegrekonstrukciójában való hasznosításával.⁵)

A feltételezett eredeti – vagy legalábbis autentikusnak tekinthető – szöveg helyreállítása (amelynek *valamennyi* elérhető szövegtenűn kell alapulnia) minden (mártirológiai) kutatás alapját jelenti. Kiindulópontul szolgál a szövegek olvasásához, miközben a szavak eredeti jelentésének visszanyerésére tett (hermeneutikai) erőfeszítések az interpretáció másik feltételévé válnak, azzal az értelmezői szemlélettel összefüggésben, amely nem úgy tekint az egyes szövegekre, mint különálló dokumentumokra, hanem mint az egységes keresztény hagyomány tanúira, mint egy „falikárpit” egészét formáló részleteire.⁶ (A *Martyrium Polycarpi* és egyéb mártírszövegek egységes őskeresztény hagyományba való beágyazottságát igazolják azok a szövegközöttségre vonatkozó kutatások is, amelyek mindenekelőtt az újszövetségi Szentírás könyveinek recepciójával foglalkoznak. Ezek megállapítják, hogy az írott evangéliumoknak és a pontos idézeteknek

³ Vö. a Leemans által *Martyrdom and Persecution* című fejezetben közölt több tanulmánnyal = DEHANDSCHUTTER, *Polycarpiana*, i. m., 175–255.

⁴ Lásd a *Polycarpiana* szerkesztője által *Martyrium Polycarpi: Text and Textual Criticism* fejezetcímrel összekapcsolt négy tanulmányt = DEHANDSCHUTTER, *Polycarpiana*, i. m., 3–40. A 7–22. oldalon a *Martyrium Polycarpi* két párhuzamos szövegkiadását láthatjuk: a Dehandschutter által rekonstruált textust és az Euszebiosz *Historia Ecclesiasticájában* megőrzött változatot, amely nemcsak idézi, hanem újra is írja a történetet.

⁵ A *Martyrium Polycarpi* szövegtenűihez a Dehandschutter tiszteletére összeállított *Festschrift* egyik tanulmánya a leuveni professzor egész életén át tartó kutatásai ellenére is tudott hozzáadni. Khomych írása a *Martyrium Polycarpi* eddig nem publikált, független szövegtenűnek tekinthető régi egyházi szláv fordítását vizsgálja, és ajánlja a kutatók figyelmébe. Taras KHOMYCH, *A Forgotten Witness. Recovering the Early Church Slavonic Version of the Martyrdom of Polycarp = Martyrdom and Persecution in Late Antique Christianity*. *Festschrift Boudewijn Dehandschutter*, ed. by Johan LEEMANS, Leuven – Paris – Walpole (MA), Peeters, 2010 (Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium, 241), 123–133. (A továbbiakban: *Festschrift*.)

⁶ *Festschrift*, i. m., XIII.

gyakran kisebb jelentőségük volt a mártírszövegek formálódásában, mint az allúziók, reminiszcenciák formájában fellelhető „indirekt” idézeteknek.⁷⁾

Tévednénk azonban, ha azt gondolnánk, hogy Dehandschutter kutatásai kimerültek a szövegfilológiai kérdések vizsgálatában. A II. században vértanúhalált halt Szent Polükarposz aktája és hagiográfiai dossziéja éppen azért érdekelhette olyan szenvedélyesen a leuveni kutatót, mert a legkorábbi ránk maradt önálló mártírszövegen keresztül a keresztény mártíromság kezdeteinek (és a mindenkori mártíromságot lehetővé tévő okoknak) és kultuszának a problémáit ragadhatta meg. Dehandschutter a történelem és a hagiográfia határán lévő, látszólag egyszerű narratív szöveg, a *Martyrium Polycarpi* kutatástörténetének áttekintésével, a szöveg keletkezésének, hitelességének és integritásának, az Újszövetség jelenlétének vizsgálatával a mártíromság „teológiájának” és kultuszának korai létezését kívánta bizonyítani.⁸ Ez a filológusi interpretáló textus-használat nemcsak Dehandschutter kutatásainak jellemzője, hanem a tiszteletére összeállított *Festschrift* írásainak is, melyekkel a hatvanöt éves professzort köszöntötték tanítványai és tisztelői.⁹

Túllépve a szigorú értelemben vett szövegkritikai problémákon, az ókeresztény mártírológia kutatásának egyik legizgalmasabb területét magának a *martys* szónak és a hozzá kapcsolódó jelenségnek a vizsgálatában, a definíció problémájában láthatjuk. A még a korai kereszténységen belül is vitatott terminus jelentésátalakulása (gyakran jogi értelemben vett) tanúból a hitéért is meghalni kész személlyé éppen a Dehandschutter által is kutatott, 155 körül keletkezett *Martyrium Polycarpi*ban mutatkozik meg először egyértelműen (MP 1, 1). Az irat – mint egyben az új műfaj, a mártírakta első emléke is – nemcsak a szó jelentésváltozásának példája, hanem a hozzákapcsolódó jelenségek korabeli keresztény diskurzus általi megkonstruáltságának is. Az orális hagyományban működő emlékezet és a kisszámú írásos emlék kitüntetett szerepére a keresztények elleni fellépések és az erre adott válaszok eseményeinek egységes narratívává alakulásában az utóbbi néhány évtized kutatásai hívták fel a figyelmet, nem függetlenül a kulturális emlékezet és a történelmi reprezentáció elméleteitől. (A *martys* terminus jelentése, valamint az, hogy ki a mártír és ki nem, erősen vitatott volt már a korai kereszténységben is. Ezt mi sem mutatja jobban, mint az, hogy még Alexandriai Kelemen is kizár a mártírok köréből egy csoportot, amelynek tagjai magukat keresztényeknek nevezik, hittelteli tanúságot tesznek és ki is végzik őket. Kelemen mégis tagadja, hogy igazi mártírok volnának [Sztrom 4, 16. 3 – 17. 3].¹⁰⁾

⁷ Boudewijn DEHANDSCHUTTER, *The Martyrium Polycarpi: a Century of Research* = B. D., *Polycarpiana*, i. m., 45–83, itt 62–74.

⁸ Uő, *The Martyrium Polycarpi*, i. m., 43–83; továbbá ugyanezen kötet *Research on the Martyrdom of Polycarp: 1990–2005* című tanulmánya és *Images of Polycarp* című fejezetének két írása = B. D., *Polycarpiana*, i. m., 85–92. és 259–277.

⁹ *Festschrift*, i. m.

¹⁰ Idézi Daniel BOYARIN, *Dying for God: Martyrdom and the Making of Christianity and Judaism*, Stanford (CA), Stanford University Press, 1999, 62.

Az őskeresztény mártíromság kialakulásának előfeltételeit azok a zsidók és rómaiak irányából egyaránt érkező, Jézus és az apostolok ellen irányuló üldözések teremtették meg, melyek eseményeit és tapasztalatait az újszövetségi könyvek őrizték meg. A zsidók fellépése Jézussal és mozgalmával szemben érthetőnek látszik, ugyanakkor alapja lesz annak a zsidóellenes narratívának, amelyben a rómaiakkal együttműködő zsidó portréja is megjelenik majd. A *Martyrium Polycarpi* ebben az értelemben is paradigmaticusnak tekinthető: a zsidók nemcsak segítenek felépíteni a máglyát, ahol a szentet elégetik (MP 13, 1), hanem a tetem teljes elpusztítására bujtanak fel, így a keresztényeknek semmi nem marad, amit összegyűjthetnének és eltemethetnének (MP 17, 2). A rómaiak keresztényellenes fellépéseinek (legális-jogi) okai azonban máig sem teljesen tisztázottak, és a keresztények válaszreakciói is ambivalensek: a rómaiak pozitív megítélésétől (evangéliumok, levelek) a birodalomnak mint vadállatnak és paráznának (Jelenések könyve) az értelmezéséig. A polgári törvények megsértésén és az állami szentségek megtagadásán túl a rómaiak keresztényellenes érvei: a kannibalizmus, a vérfertőzés, a mágia, az erkölcstelenség, a hazaárulás és az ateizmus „ősi” vádjai nem annyira a megszülető vallás valóságos képviselői és tanításai ellen irányulnak, hanem sokkal inkább a mássággal, az idegenséggel szemben megnyilvánuló – korábban és később is meglévő – sztereotípiák. Ezek azt az általános gyanút és bizalmatlanságot mutatják, ami nem az üldözöttek keresztény volta ellen irányult elsősorban. A keresztényüldözést az antik vallások széles kontextusában vizsgáló mártíromság-kutatás – túl azon, hogy a más vallási kultuszok és mozgalmak üldözésével való hasonlóságokat is vizsgálja – a korai keresztény üldözéseknek legalább két karakterisztikus vonására felhívja a figyelmet: 1. az üldözők olyan pozícióban voltak, hogy hivatkozhattak valamilyen jogi alapra, 2. a keresztények morális bátorsága kulcstényezővé vált az eseményekben.¹¹

A korai mártíromság „teológiájának” formálódását azonban nem csupán a keresztények elleni fellépések és üldözések jól vagy kevésbé jól ismert tényei befolyásolták, hanem a tisztelet és a kultusz kialakításának szándéka és mechanizmusai, a kultuszképződés folyamata, melynek kezdete több mint száz éve a kutatás vitatott kérdéseinek egyike. A von Campenhausen híres értekezése¹² előtti XIX. századi radikális kritika – Dehandschutter meglátása szerint – éppen azért utasította el a *Martyrium Polycarpi* korai datálását, mert a mártír kultuszának egyházi szokását még nem gondolta megalapíthatónak a Polükarposz halálát közvetlenül követő években.¹³ A leuveni professzor a *Polycarpiana* tanulmányaiban nem tartja feladatának a mártírkultusz eredetének problémáját a maga teljességében vizsgálni, csupán a *Martyrium Polycarpi* 17–18. fejezetének megbízhatóságára vonatkozóan tesz néhány megjegyzést. Úgy véli, hogy a mártír-

¹¹ László PERENDY, „*Deum qui fecit caelum et terram*”. *Identifying the God of Christians in the Acts of Martyrs* = *Festschrift*, i. m., 221–239.

¹² HANS VON CAMPENHAUSEN, *Idee des Martyriums in der alten Kirche*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1936, 1964².

¹³ DEHANDSCHUTTER, *The Martyrium Polycarpi*, i. m., 61.

kultusz kezdetére vonatkozó, von Campenhausen utáni kutatások sem tudnak felhozni döntő érveket a *Martyrium Polycarpi* ezen fejezeteinek autenticitásával – és ilyen módon korai voltával – kapcsolatban. Ennek a legfontosabb – nem csupán a *Martyrium Polycarpi* vonatkozatható – konklúzióját abban láthatjuk, hogy a kultuszképződés korábban megindult, mint ahogy azt a kutatások eddig feltételezték,¹⁴ jóllehet a tisztelet kezdete nem ugyanarra az időre tehető mindenhol. (A Dehandschutter által idézett kutatók egy része szerint a mártírok „túlzásba vitt kultusza” nem a II., hanem csak a III. századra jellemző.¹⁵)

A mártíromság teológiája korai alakulásának vizsgálatát – ahogy Dehandschutter rámutat¹⁶ – a terminológiai, irodalmi és teológiai megközelítések sokfélesége, a különböző szempontok keveredése teszi a kutatás két, egymással vitázó irányává. (Ezek között viszont konszenzus van abban a tekintetben, hogy a *Martyrium Polycarpi* mindenképpen fontos szerepet játszik a mártíromság teológiájának a fejlődésében.) 1. a mártíromság koncepciója nem kapcsolható a tanúság koncepciójához; 2. a *marty*s tanúságtevő, aki a halál által válik mártírrá – ahogy a *marty*s szó szemantikai változása is mutatja. Így Krisztus imitálása (*imitatio Christi*) az, ami alapvető. Ez utóbbi hangsúlyozza, hogy mártírrá a tanúságtevő a halál által válik: Krisztus passiójának imitálása áll a középpontban. Ez a Pálnál már megjelenő gondolat (Fil 2) kötelező elem lesz a korai keresztény mártíromság számára, egyesek szerint hellenisztikus konnotációkat mutatva a tanúság koncepciójának a mimézisszel való összekapcsolásában. Az előbbiekkal is összefügg, hogy a kutatók többsége szoros kapcsolatot feltételez a *Martyrium Polycarpi* és a vértanúság Szent Ignác-i koncepciója között. Amit Ignác drámai módon fejez ki a *Rómaiakhoz írt levél* jól ismert passzusában (6, 3), az mint narratív leírás folytatódik a *Martyrium Polycarpiban*. Ignác számára Jézus élete, „vitá”-ja nem játszik szerepet, mert a mártíromságnak a Krisztussal való találkozásban van a helye, akkor válik igazi tanítvánnyá a mártír: „Engedjétek, hogy Istenem szenvedésének utánzója legyek.” (Róm 6, 3, Vanyó László fordításában). (Dehandschutter – nem kérdőjelezve meg az ignáci koncepció fontosságát – viszont úgy véli, hogy a *Martyrium Polycarpi* inkább Hippolütosz Dániel-kommentárjának a megértéséhez visz közelebb, mint Ignáchoz.¹⁷)

A kora keresztény mártíromság kutatásakor számításba jöhető forrásszövegeknek általános tendenciája, hogy a mártírokat összehasonlítják Krisztussal vagy más nagy példákkal, így Istvánnal, Jakabbal vagy Pállal. Dehandschutter ebben az esetben von Campenhausen kutatásaihoz látszik kapcsolódni, aki a *Martyrium Polycarpi* párhuzamait inkább István és Jakab újszövetségi történeteiben, mint Pálnak az Apostolok cselekedeteiben megörökített tetteiben ismeri fel, és ilyen módon Polükarposz Krisztus

¹⁴ *Uo.*, 61–62.

¹⁵ *Uo.*, 50–52.

¹⁶ *Uo.*, 68–74.

¹⁷ *Uo.*, 72. Vö. továbbá az *Ignatius and Polycarp* fejezetcím alatt közzétett két tanulmánnyal = DEHANDSCHUTTER, *Polycarpiana*, i. m., 145–171.

passióját imitáló történetének megfogalmazásában a mártíromságra vonatkozó normatív (mások szerint csupán parainetikus) egyházi érdeklődés kifejeződését látja.¹⁸ Az újszövetségi szövegekkel való párhuzamokat is ebben a perspektívában magyarázza, ami azt jelenti, hogy a szöveg nem annyira idézi az Újszövetséget, mint inkább annak megfelelően, „bibliai” módon formulázza.¹⁹ A zsidó és hellenisztikus hatásokat elutasító von Campenhausen értelmezésében az imitáció tehát alapvető témája; viszont amikor a „Märtyrerbild” tekintetében az újszövetségi bizonyítékokból indul ki, az Dehandschutter véleménye szerint egyben azt is jelenti, hogy az Újszövetség koncepciójával való összehasonlításában a *Martyrium Polycarpi* elveszíti a kutatásban a tanúságra vonatkozó jelentésének fontosságát. Ahogy rámutat, az utánpótlást mint a mártíromság legfőbb ideáját az elmúlt évtizedekben főként vagy a „Nachfolge” (követés) újszövetségi szemlélete, vagy a későbbi egyházi elismerés felől elemezték.

A tanúság és a mártíromság koncepciójának összekapcsolása azonban szintén nem áll vitán felül: Dehandschutter hivatkozik G. Krügerre, aki elválasztja a *martyrs* szó szemantikai fejlődésének kérdését az *imitatio Christi* ideájától. Ugyancsak kiemeli a *mimesis*, a *Nachfolge Jesu* és az *imitatio Jesu* között határozottan különbséget tevő H. D. Betz véleményét. Idézi H. W. Surkau-t is, aki úgy véli, hogy a *Martyrium Polycarpi*-ben inkább a parainetikus, mint a normatív jelleg látható: a keresztényeknek imitálniuk kellene Polükarposzt, ahogyan ő imitálta Krisztust a szeretetén és a buzgóságán keresztül. Surkau számára a *Martyrium Polycarpi* a „Literaturgattung” és nem a norma kezdetévé válik,²⁰ ilyen módon pedig megközelítése nem terminológiai, hanem irodalmi: a passiónarratívák tartalmának és struktúrájának vizsgálatok a mártíromságnak mint irodalmi kifejezésnek a zsidó és keresztény értelmezése közötti folyamatosságra fókuszál.

Még a fenti megállapításoknál is jóval vitathatóbbnak véli Dehandschutter azt, hogy az olyan szövegek esetében, mint amilyen a Polükarposz imádsága (MP 14), számolni kellene a kora keresztény, sőt a zsidó liturgia hatásával, a liturgikus formulák használatával is. A *Martyrium Polycarpi* közvetlen függése a zsidó modelltől nehezen bizonyíthatónak látszik a kései zsidó és a korai keresztény mártírológia közötti kapcsolat bizonytalan volta miatt. Az sem világos, hogy mi a helye Polükarposz imájának a korai keresztény liturgiában.²¹ Ezzel együtt a *Martyrium Polycarpi* passió-narratívájának vizsgálatához kapcsolódva – amelyben a mártírra úgy tekintenek, mint Krisztus imitálójára – a *communis opinio* rangjára emelkedett a megállapítás, hogy az akta a mártírom-

¹⁸ Dehandschutter szerint von Campenhausen úgy elemzi a mártíromság fejlődő teológiáját, mint a „katholicizmus” növekvő normativitásának a manifesztációját. Boudewijn DEHANDSCHUTTER, *The Martyrdom of Polycarp and the Outbreak of Montanism* = B. D., *Polycarpiana*, i. m., 121–130, itt 128.

¹⁹ A Dehandschutter által ugyancsak méltatott Massaux is arra a következtetésre jutott, hogy a *Martyrium Polycarpi* nem egy bizonyos evangéliumi szöveget követ, és csak a legfontosabb párhuzamokat mutatja Krisztus passiójával. A kérdéshez lásd még Boudewijn DEHANDSCHUTTER, *The New Testament and the Martyrdom of Polycarp* = B. D., *Polycarpiana*, i. m., 131–141.

²⁰ Uő, *The Martyrium Polycarpi*, i. m., 69–70.

²¹ Uo., 67.

ság teológiájának és a zsidó mártíromságtól való emancipálódásnak a kutatásában is kiindulópontnak tekinthető.

A korai mártíromság teológiájának kutatásához való leghatásosabb hozzájárulásnak Dehandschutter Baumeister munkásságát tartja.²² Baumeister szerint a mártíromság „korai” teológiájának fejlődésében a legfőbb elem a Dániel könyvének „apokaliptikus” víziója, amely azokra a történelmi fordulópontokra irányítja a figyelmet, amelyeket Isten a nyomorgatott emberek érdekében tett lehetővé. Az intertestamentális kor irodalmában ezek a fordulópontok a leírás középpontjává válnak, melyekhez a megtisztulásra, a próbára vagy bűnhődésre lehetőséget adó üldözés pozitív értelmezése kapcsolódik. A feltámadás ideája pedig (2Makk) – nyilvánvalóan hellenisztikus hatásra – a mártír örök életének ideájává módosul (4Makk). A korai kereszténységben az üldözések tapasztalata szintén teológiai értelmezést kap: az apokaliptikus szemlélet folytatódik a parúzia várásában, amelynek még a tanítványok életében be kell következnie. Mindazonáltal a keresztény szemlélet középpontjában Jézus és az ő követése, a tanítványság áll, amely magában foglalja az elutasítást és az üldözést, a Pál utáni közösségekben pedig a hitért való szenvedés már mint isteni ajándék jelenik meg, amely folyamatnak a *Martyrium Policarpi* a tetőpontja: a mártírium „független” teológiai témává válik, amely a Dán 3, 2; a 4Makk, az Izaiás mártíriuma, István mártíriuma, 1Pt, a Jelenések könyve, Kelemen első levele és Ignác levelei hagyományából ered, körülvéve a jánosi teológia „színeivel”.²³

Baumeister alapvetően hagyománytörténeti megközelítése a *Martyrium Policarpi* minden elemét a tradícióra vezeti vissza, így az ő szemléletében a *Martyrium Polycarpi* nem annyira kezdete, mint inkább betetőzése lesz a folyamatoknak. Dehandschutter a II. századi mártíromság teológiája fejlődésének kutatásához Baumeister megközelítésének korrekciójával is hozzájárul, azáltal, hogy nemcsak a hagyománytörténetre tekint, hanem a szöveg konkrét funkciójára, a Krisztussal való azonosulásként érthető imitáció téma (vö. Ignác; lyoni mártírok) revelációszerű hangsúlyozására is.²⁴ Azonban rögtön hozzáteszi, hogy a *Martyrium Polycarpi* olyan formulái, mint „amint az Úr” és „az evangélium szerint”, indikál egy másik értelmezést is, tudniillik azt, hogy a mártíromság Isten akaratának a kifejeződése, és a *Martyrium Polycarpi* éppen azt a szándékot mutatja, hogy pontos különbséget tegyen a mártír és Krisztus között (MP 17), és jelezze a megfelelő magatartást az üldözésekkel kapcsolatban, nem annyira normatív módon, mint inkább konkrét válaszként.²⁵ Mivel az imitáció témáját nem egyformán alkalmazták minden II. századi kontextusban, a keresztény mártíromság Baumeister által hangsúlyozott hagyománytörténetét ki kell egészíteni egy olyan szöveg szempontjai-

²² Theofried BAUMEISTER, *Die Anfänge der Theologie des Martyriums*, Münster, Aschendorff, 1980 (Münsterische Beiträge zur Theologie, 45).

²³ DEHANDSCHUTTER, *The Martyrium Polycarpi*, i. m., 73.

²⁴ *Uo.*, 73–74.

²⁵ *Uo.*, 74.

val is, mint amilyen a *Martyrium Polycarpi*, amit Dehandschutter a hagyománytól független hozzájárulásnak tekint a korai mártíromság teológiájához.²⁶

A vértanúság lényegének, a „meghalni a hitért”, „meghalni Jézusért/Krisztusért” eszmének az értelmezésével a test és a halál keresztény teológiai antropológiai interpretációja is gazdagabbá válik. A mártírrá válást megelőző kínvallatások gyötrelmei, a test lemeztelenítése mint a megaláztatás eszköze, maga a tetem és a mártírok testéhez kapcsolódó csodák a vértanú testiségére irányítják a figyelmet – a test a vértanúság elnyerésének médiumává válik.²⁷ A testi halálnak mint a bűn következményének, a testben való feltámadásnak és az örök életnek a keresztény tanításai pedig a halált az élet olyan pillanatává teszik, amely kitüntetett ugyan, de nem véglegesen meghatározó az ember ontológiai státuszát illetően, ezért a halállal szembeni különböző attitűdök kialakulásához, de mindenekelőtt a fizikai halál leértékelődéséhez vezetnek, aminek egyik következménye a mártírrá válás lehetőségének kifejezett keresése.

Bár a korai keresztény mártíromság teológiáját vizsgálva sem Dehandschutter írásaiban, sem az őt köszöntő tanulmányokban nem válik központi kérdéssé, a téma kutatásának olyan iránya is van, amely a korai vértanúság radikális jellegét, a keresztények küzdő, harcos természetét hangsúlyozza,²⁸ belehelyezve a korai mártíromságot a zsidó szent háború kontextusába. Eszerint a keresztények lelkesen keresték a vértanúság lehetőségeit, mivel az életet mint halált, a halált pedig mint életet szemlélték, és a saját üldözéssel kapcsolatos tapasztalataikat a zsidó szent háború ideológiájának spiritualizálása által értették meg, belehelyezve magukat a kozmikus harcosok szerepébe. (Bár éppen a *Martyrium Polycarpi* szerzője használja első ízben a *martyr* szót az eredeti jelentéshez hozzáadott „meghalni a hitért” értelmében, maga az irat mégsem alapozza meg és terjeszti elő radikálisan ezt.²⁹)

Az ókeresztény források szerint a mártír halála olykor a görög–római öngyilkosság és nemes halál (az öngyilkosság mint nemes halál) hagyományába is beleilleszkedik. Ahogy Middleton fogalmaz: az öngyilkosság kérdését nem lehet kivonni a mártíromság problémaköréből, hiszen nem lehetett különösebben nehéz a korai keresztények számára a pogány öngyilkosság mint modell/eszmény elfogadása. Tertullianus például felkínálja olvasóinak a nemes halál példáit (Lucretia, Empedoklész, Hérakleitosz, Kleopátra), de fel is szólítja a keresztényeket ezek felülmúlására (*Ad Martyras* 4). Később Aranyszájú Szent János is bevonja a mártíromság értelmezésébe a nemes halál gondolatát, amikor a keresztény mártírok halálát a Szókratészénál magasabb rendűnek mondja

²⁶ Uo.

²⁷ Vö. Tobias NICKLAS, *Die Leiblichkeit der Gepeinigten. Das Evangelium nach Petrus und Frühchristliche Märtyrerakten = Festschrift, i. m.*, 195–219.

²⁸ Kivéve talán Roskam tanulmányát, amely szerint az *Acta Martyrum* a szenvedő és a harcos egyház érdekes képét festi: Geert ROSKAM, *The Figure of Socrates in the Early Christian Acta Martyrum = Festschrift, i. m.*, 241–256.

²⁹ Vö. Paul MIDDLETON, *Martyrdom. A Guide for the Perplexed*, London – New York, T & T Clark International, 2011.

(*Negyedik homíliája az 1Kor 1, 18–20-ról*).³⁰ (A keresztény mártírok Szókratészhez hasonlítása nem ritka, legfontosabb közös vonásként pedig az jelenik meg, hogy egyikük sem hitt azokban az istenekben, akikben mindenki más hitt.³¹)

A mártírnak mint Isten tanújának (*martys theu*) történetében a mártíromság fentebb már említett és további fontos elemei (példa és tanítványság, a mártíromság mint ajándék, csodák szerepe) mellett egyes kutatók hangsúlyozzák a Lélek szerepét is: a vértanú már életében megkaphatja a Lélek ajándékait, melyek rajta keresztül mutatkoznak meg, sőt a Lélek már mint a mártíromságra való kiválasztás eszköze is jelen lehet (W.C. Weinrich; K. Holl). Holl szerint a keresztény mártír közvetlenül folytatja az ószövetségi próféták sorát: a mártír a próféta helyén áll. Isten tanúja a Szentlélektől inspirálva Krisztus feltámadásának a szemtanújává is válik. Például, amikor István vértanú meghal, látja Istent és Krisztust az ő mennyei dicsőségükben, és a *Martyrium Polycarpi* is ezt a koncepciót mutatja, amikor a mártír mennyei helyzetét hangsúlyozza (MP 22).

A kora keresztény mártíromság teológiájának vizsgálatakor Dehandschutternek és a *Festschrift* szerzőinek a figyelmé kevésbé irányul a mártír-eszme emlékezet és kulturális formák általi megkonstruáltságára, de ez a szempont kétségtelenül ott van a kutatói horizontjukon, és a mártíraktának mint műfajnak a vizsgálatában hangot is kap. A nemzetközi kutatás viszont egyre inkább hangsúlyozza, hogy bár a korai keresztény eszmék, intézmények és kulturális formák fejlődésében az üldözéseknek központi szerepe van, nem az egyes történelmi személyek megélt tapasztalatai teremtik a mártírokat, hanem – ahogy E. A. Castelli is hangsúlyozza – azok a történetek, amelyeket később mondanak róluk. Így a mártíromság az emlékezet és a kultúra által formált jelenségnek tekinthető.³² Castelli Maurice Halbwachs kollektív emlékezet teóriájának elméleti keretét használva és a keresztény források széles körét vizsgálva közelíti meg a mártíromság „publikus és ideológiailag hatásos” eseményeit. A mártír története „felhasználható múlttá” válik, „élő hagyománnyá” a keresztény közösségek számára, és hatásos eszközzé a hatalomról és a szentségről, a társadalmi nemről szóló eszmék továbbadása szempontjából.³³ Ebben a megközelítésben a mártíromság az üldözött keresztények tapasztalatainak kollektív emlékezetén alapuló és a kulturális emlékezet alakzatai által megformált jelenséggé válik.

A kollektív és kulturális emlékezet konstrukciójaként létrejövő mártírszövegek már csak a textus nyomaiban hordozzák a vitathatatlan, de gyakran feltárhatatlan történelmi tényeket. Ez teszi lehetővé, hogy maguk a kutatók is megkérdőjelezzék a mártírlegendák referencialitását, amely az emlékezés és a hagyományozás folyamatában el is veszíti a hitelességre és az igazságra vonatkozó fontosságát, átadva a helyét egyfaj-

³⁰ A példákat idézi: MIDDLETON, *Martyrdom*, i. m., 11.

³¹ ROSKAM, *The Figure of Socrates*, i. m., 242.

³² Elizabeth Anne CASTELLI, *Martyrdom and Memory: Early Christian Culture Making*, New York, Columbia University Press, 2007, itt 4.

³³ *Uo.*, 10–32.

ta eszmei-ideológiai hitelességnek és igazságnak. Nem a történelmi események, a múlt faktualitása, hanem az azokat megőrző keresztény közösségek mindenkori (eszmei) elvárásai alakítják a történeteket és a rájuk épülő kultusz eseményeket: a mártírkultusz forrásainak és a hozzá kapcsolódó kultusz eseményeknek a megkonstruálásában magának a keresztények általi jelentéstulajdonításnak van alapvető szerepe.

A mártírtörténet – továbbra is megőrizve identitáserősítő funkcióját – identitásképző alakzatból egyre inkább a keresztény közösség én-képét, ezen keresztül pedig magát az egész vallást reprezentáló, a múlt „heroikus” hagyományát felmutató narratívává válik. A mártír múltbeli eseményeinek reprezentációja azonban nem egyszerűen a múlt eseményeinek megörökítését szolgálja, hanem a folyamatos, újból és újból történő felidézés által kiindulópontja lesz a formálódó és a keresztény identitást erősítő kultusznak is. A mártír az adott közösség vágyainak és reményeinek a szimbólumává válik, de ahogy Alexandriai Kelemen fentebbi véleménye is mutatja, egy közösség el is utasíthatja a másik vértanúit.³⁴

Dehandschutter és az őt köszöntők írásaiban a narratíva sokféle funkciójának kérdései mindenekelőtt a korai hagiográfiai műfajok, a mártírakták és -elbeszélések kutatásában látszanak jelen lenni. A mártíraktákra és -elbeszélésekre már a legkorábbi formájukban is a poétizáló narráció jellemző, habár maguk a mártírakták közelebb állnak a pusztá eseményekhez, mint a legendás-csodás elemekkel bővített elbeszélések, amelyek a mártírokkal megtörtént eseményeket még inkább a keresztény közösség formálásának eszközeivé teszik. A poétikus narráció, a cselekményszöveg narratív technikái, a metaforikus nyelvi kifejezőeszközök, a szöveg struktúrája és retorikája, irodalmi mintái a megtörtént eseményeknek adható értelem- és jelentéstulajdonítás eszközei lesznek. A meghatározott társadalmi, politikai, vallási és kulturális kontextusban keletkezett szövegek autonóm irodalmi és nyelvi konstrukciókként a cselekvés mintáivá, a követendő magatartásminták reprezentációivá válnak.

A *Martyrium Polycarpit* kutatva Dehandschutter valószínűleg ezen megfontolásokból véli úgy, hogy az irat nem annyira polemikus, mint inkább hagiográfiai megközelítésű, és egy hősré, Polükarposzra fókuszálva kombinálja a történelmet és az értelmezést, hogy felmutassa: Szmirna püspöke az a szent, akinek kiváló életmódja minden tekintetben tiszteletre méltó volt már a mártírúma előtt (MP 13, 2). Polükarposz történetének liturgikus és dicsőítő, úgynevezett *enkómiasztikus* elemei a hagiográfiához közelítik a mártír-koncepciót, és azt mutatják, hogy a kezdetek már a múlthoz tartoznak. A leuveni kutató véleménye szerint a *Martyrium Polycarpi* világosan mutatja a különbségeket a mártír és Krisztus között, továbbá a „Nachfolge”-val (követés) kapcsolatos hitet és ennek különbségét az „Anfänge”-től (kezdetek).³⁵

A zsidó és hellenisztikus hatásokkal, valamint az őskeresztény evangéliumi hagyomány (vagy az írott evangéliumok) alakító szerepével a korai hagiográfiai műfajok ese-

³⁴ Vö. BOYARIN, *Dying for God*, i. m., 61–64.

³⁵ DEHANDSCHUTTER, *The Martyrdom of Polycarp*, i. m., 129–130.

tében is számolni kell, és Dehandschutter fontos metodikai kérdésnek tartja, hogy mi tekinthető valódi irodalmi hatásnak.³⁶ Az általa is gyakran hivatkozott Surkau megközelítése a passiónarratívák tartalmának és struktúrájának a vizsgálatok a mártíromságnak mint irodalmi kifejezésnek a zsidó és keresztény értelmezése között meglévő folyamatosságra fókuszál, míg mások, mint például Massaux, a szövegekben fellelhető „idézetek” kapcsán hívják fel a figyelmet arra, hogy a „felhasználás” egy szöveg beszéd- és kifejezésmódjának a jelölőjévé is válik.³⁷ Az ó- és újszövetségi és egyéb idézetek, allúziók, reminiscenciák természete nemcsak a fentebb már említett vallási és kulturális beágyazottság, hanem az asszociációk által felidézett és megerősített eszmei tartalmak miatt is izgalmas. A *Martyrium Polycarpi* esetében ennek a kérdéskörnek a középpontjában mindenekelőtt az evangéliumra (evangéliumokra) mint írott szövegre való utalás problémája áll: a mártíratka megfogalmazása a „Krisztus evangéliuma szerinti” (MP 19, 1, Vanyó László fordítása) mártíromságról magában foglalja az írott evangéliumra (evangéliumokra) való utalás lehetőségét is,³⁸ egy olyan korban, amikor egyébként az *evangelion* mint jó hír szóbeli hagyománya még fontos volt. Így beleillik abba a Római Kelemen, a *Didaché* és Jusztinosz által jelzett folyamatba, amely viszont már az írott evangélium (evangéliumok) fontosságát hangsúlyozza.³⁹

A korai keresztény mártíromság kutatásában fentebb említett sokféle (szövegfilológiai, teológiai, poétikai-műfaji, eszmetörténeti, kultikus) szempont csak teoretikusan szétválasztható, kibogozhatatlan összefonódására álljon itt egy példa: Dehandschutternek a Buschmann-nal folytatott, több szempontból is érdekes „vitája”.⁴⁰ Az eredetileg 1999-ben megjelent írásában a leuveni professzor Gerd Buschmann kutatásait⁴¹ folytatja, hangsúlyozva azt a „párbeszédet”, ami kettejük között a *Martyrium Polycarpi* kutatása közben kialakult, nagyobb részben az általánosan elfogadott szakirodalmi vélekedésekkel szemben. Például mindketten hangsúlyozzák a *Martyrium Polycarpi* korai, a szmirnai püspök halála utáni évekre tehető keletkezését (Dehandschutter 156 tájára, Buschmann a 160-as évekre datálja a szöveget); mindketten valós levélről beszélnek, és a szöveg autentikusságát és integritását vitathatatlanak tartják, cáfolva az egyebek között H. von Campenhausen és H. Conzelmann által képviselt interpoláció-elméletet, és hangsúlyozva azt, hogy a *Martyrium Polycarpi* minden értelmezésének a szöveg redakcionista egységéből kell kiindulnia.

Ugyanakkor ez a kutatói párbeszéd nézeteltéréseket is magában foglal: Dehandschutter nem tudja elfogadni azt, hogy Buschmann interpretációja a szöveg egészében egy pontra, a montanista veszéllyel szembeni figyelmeztetésre redukálódik és a szöveg

³⁶ Uő, *The New Testament*, i. m., 137.

³⁷ Uo.

³⁸ Uo.

³⁹ Vö. Geoffrey D. DUNN, *The Reception of the Martyrdom of Cyprian of Carthage in Early Christian Literature = Festschrift*, i. m., 65–86, itt 65.

⁴⁰ DEHANDSCHUTTER, *The Martyrdom of Polycarp*, i. m., 121–130.

⁴¹ A hivatkozott műveket lásd *uo.*, 121.

minden elemében az antimontanista intenciót látja, amelynek megközelítésében a helyes álláspont az ortodox-egyházi, a helyes attitűd pedig Polükarposz püspöké. Az interpretációs nehézségek megoldásának az értelmezői koncepciók alá rendelését kitűnően példázza az a szöveghely, amelyet Dehandschutter felhoz a kettejük közötti „vita” illusztrálására. A *Martyrium Polycarpi* 12, 2-ben az euszebioszi szövegváltozat a *ho tész asziasz didaszkalosz* kifejezést használja Polükarposzra, míg a Dehandschutter által rekonstruált textus a *ho tész aszebeiasz didaszkalosz* változatot részesíti előnyben. Buschmann az egyháztörténész változatát elfogadva úgy véli, hogy a zsidók és Szmirna lakossága Ázsia tanítóját látta a püspökben, míg a leuveni kutató az „istentelen/szentégtörő” jelzőt használva kisebb teret enged annak, hogy a szöveg ezen pontján a „történeti” elem szerepet játsszon az értelmezésben,⁴² ami ismét felveti annak a kérdését, hogy lehet-e úgy olvasni a *Martyrium Polycarpit* mint a reális üldözések forrását.

A kora keresztény mártíromság kutatása körüli bizonytalanságok nem szűnnek a *Martyrium Polycarpit* követő évszázadokban sem, mindenekelőtt a források szűkössége következtében, amihez még az is társul, hogy az ipsissima verba feltételezése a mártírok estében vitatható.⁴³ A sok, mártírokhoz kapcsolódó homília és himnusz pusztulásán túl néhány mártírkultusz magától szűnt meg, ugyanolyan gyorsan, mint ahogy keletkezett. A mártírok tiszteletének popularitása, a relikviák népszerűsége rendkívül gyorsan és számunkra ismeretlen okokból változott.⁴⁴ Ugyanakkor jelentős és szintén nagyobb részben ismeretlen tényezők hatottak egy-egy mártír emlékezetének, kultuszának a megerősödésében, néha még olyan esetekben is, amikor a szent élete és tanításai, egyházi-pasztorális ténykedése jelentősebb volt, mint mártírhalála. Ennek ismert példája a nem csak Észak-Afrikában, de az egész Mediterráneumban népszerű Karthágói Cyprianus, akinek a helyét a keresztény emlékezetben inkább a mártíromsága, mint a teológiája biztosította.⁴⁵ Ebben a szerencsés véletlen is szerepet játszott. Egyfelől akkor, amikor alakját összekapcsolták az öt évvel korábban, de ugyanazon a napon (szept. 14.) mártírrá lett Corneliusszal. Másfelől amikor a kappadókiai atya, Nazianzoszi Szent Gergely összetévesztette és így egyesítette Antiochiai Cyprianusszal, beszédében (Orat 24) olyan modellé téve a karthágói püspököt, aki betölti a Törvényt, megtisztítja a világot és sokakat mártíromságra indít. A mártíromság az imádságot és a cselekedetet egyesítő Cyprianus (és Nazianzoszi Gergely) számára az aszketizmus végső formája: mártír az, aki Isten ajándékeként megveti a világ csábításait (a gazdagságot, a vagyont, a megbecsülést, a jó egészséget és magát az életet is).⁴⁶

⁴² *Uo.*, 123–124. Vanyó László fordításában szintén az „Ázsia tanítója” változatot találjuk.

⁴³ Vö. Anthony HILHORST, 'He Left Us This Writing': Did He? Revisiting the Statement in Martyrdom of Pionius 1.2 = *Festschrift*, i. m., 103–121.

⁴⁴ Vö. Pauline ALLEN, *Loquacious Locals. Two Indigenous Martyrs in the Homilies of Severus Antioch* = *Festschrift*, i. m., 1–14.

⁴⁵ Lásd erről DUNN, *The Reception of the Martyrdom*, i. m., 65–86.

⁴⁶ Más esetekben viszont éppen arra van példa, hogy ugyanazon mártír alakjához kapcsolódóan független hagiográfiai hagyományok élhetnek és találkozhatnak össze. Vö. Johan LEEMANS, *Hagiography and Historical-*

A mártíromság eszméjének terjedésében és megerősítésében, a kereszténység inkulturációjában a kezdetektől fogva kiemelkedő szerepe volt a mártírok kultuszának, a kultuszképződés mechanizmusainak, amelyek a későbbi évszázadokban a sokféle funkcióval bíró gyakorlatok széles körét alakították ki és fedték le. A konstrukciós eljárásként és a vallási rendszer funkcionális részeként értelmezhető kultikus diskurzus természetéből adódóan szelektáló és kiegészítő egyszerre: a mártír életének a hit és az adott közösség szempontjából releváns mozzanatait emeli ki és egészíti ki fikciós elemekkel. A személyeket, eseményeket eredeti kontextusukból kiszakító kultuszképződés azonban az ókeresztény korban sem áll meg a kultusz kezdeti kialakításánál, hanem az egyes közösségek életébe mélyebb bepillantást engedve különböző modalitásokat teremt, a helyi szándékoknak, érdekeknek megfelelően, olykor a szentek emlékezetének diszkrét törléséhez is vezetve.⁴⁷

A mártírok és szentek emlékezetének és kultuszának a formálódásában elsősorban ünnepeik, mindenekelőtt a haláluk (égi születésük) napjához (*dies natalis*) kapcsolódó ünnepek (melyek a halottkultusz tradicionális formáinak adaptációját is mutathatták) játszották a legfontosabb szerepet, de a IV. században már a mártírok templomainak avatási napja is ilyen alkalmként szolgált.⁴⁸ A (helyi vagy olykor „importált”⁴⁹) mártírok ünnepe, illetve annak celebrálása Nazianzoszi Gergely fentebb már említett oratiója (Orat 24) szerint is olyan kegyességi tett és gyakorlat, amelynek a keresztények morális javulásában van jelentősége. Amikor Gergely a III. századi Karthágói Cyprianus erényeiről és mártíromságáról szól, meggyőződése, hogy a szentek és mártírok imáinak hatása van Istenre, hogy távol tartson bennünket a gonosztól.⁵⁰ Az ünnep celebrálásának szándéka nem csupán a múlt eseményeinek és a személy tiszteletének a felidézése volt, hanem magának a közösségnek a felhívása arra, hogy imitálja azt, amit ünnepeltek. (A kultikus diskurzus paradigmatiszta vonásainak megfogalmazásán túl azonban a kultuszkutatás sok nehézségbe ütközik: olykor még az ünnepnapokat, az ünnep eseményeit és liturgikus olvasmányait sem ismerjük, így a megállapítások gyakran a feltételezések területére visznek.)

Az őskeresztény mártíromság eszméje a nagy, központi üldözések elmúltával a IV. században és később – a fentebbi példák tanúsága szerint is – a vértelen mártírium koncepciójának adta át a helyét,⁵¹ vagy legalábbis annak, hogy nem kell a vértanúság alkal-

---

Critical Analysis. The Earliest Layer of the Dossier of Theodore the Recruit (BHG 1760 and 1761) = Festschrift, i. m., 135–160. (Nüsszai Szent Gergelynek az amaseia-i katonaszentről, Theodorusról szóló beszédéről.)

⁴⁷ Ez utóbbit illusztrálja a *Festschrift* egyetlen régészeti témájú tanulmányának a példája, mutatva egyúttal az adott diszciplína fontosságát is a mártírkutatásban: Wendy MAYER, *The Late Antique Church at Qausiyeh Reconsidered. Memory and Martyr Burial in Syrian Antioch = Festschrift, i. m., 161–177.*

⁴⁸ Az ezeket számon tartó naptárak, kalendáriumok, listák szerepéről, köztük a legkorábbi keresztény naptárról (*Fasti Filocali*) lásd Jörg RÜPKE, *Fasti und Sanctoriale. Religiöse Kreativität und Historisierung von Religion in der Spätantike = Festschrift, i. m., 257–279.*

⁴⁹ Vö. Pauline ALLEN, *Loquacious Locals, i. m., 1–14.*

⁵⁰ Idézi DUNN, *The Reception of the Martyrdom, i. m., 83.*

⁵¹ Vö. Gerard J. M. BARTELINK, *Martyr und martyrismus bei Gregorius dem Grossen = Festschrift, i. m., 15–32.* Hasonlóan az aszketizmushoz, a püspöki száműzetést is „fehér mártíriumként” értelmezték. Lásd ehhez

mait kifejezetten keresni. Szent Ágoston, akinek észak-afrikai egyházában a mártírok liturgikus celebrációjának óriási jelentősége volt, a donatistákkal való vitájában mellett érvelt, hogy nem az öncélú szenvedés (*poena*) az, ami mártírrá tesz, hanem az igazi alkalom (*causa*).⁵² A hippói püspök mártíromság értelmezésének másik jellegzetes vonása is ezzel függ össze: a hétköznapi hívőknek nem szabad felcserélniük Krisztust a mártírokkal! Ágoston hangsúlyozza a mártíromság krisztológiai alapjait, elkerülendő azt, hogy a mártírok kultusza a politeizmus formáját öltse. Úgy tekintette a mártíromságot, mint Krisztus imitációját és a(z egyházat alapító) mártírok Krisztus iránti szeretetének a testimóniumát, az iránt Krisztus iránt, aki jelen van a mártíromságuk pillanatában, és osztozik a szenvedésükben. Ágoston mártírteológiájának tipikus vonása tehát a mártír-krisztológia, -ekkléziológia és -moralitás összefonódása.⁵³

Dehandschutternek és tanítványainak, követőinek a (részben pedig elődeinek) korai mártírológiához kapcsolódó kutatásairól adott fentebbi – e keretek között szükségszerűen leegyszerűsítő – bemutatása közben nehéz megtalálni azt a pontot, ahol a beszámoló fonala elvágható. Bár az ókeresztény kor nemcsak a keresztény mártíromság kezdeteit, hanem szinte hőskorát is jelenti, a jelenség, mint arról jelen kötet is tanúskodik, a kora újkorban is virágzott, s napjainkig nem szűnt, szűnik meg, mutatva, hogy – bár változó jelentéstartalommal – magának a vallásnak a lényegéhez tartozik.

JUDIT, D. TÓTH

Early Christian Martyrdom in View of Boudewijn Dehandschutter's Research

The review makes an attempt to summarize the most important questions of the research on ancient Christian martyrdom, relying on the writings of professor Boudewijn Dehandschutter (Leuven), the internationally acknowledged scholar who died recently and in honour of whom a *Festschrift* has been published. Dehandschutter's research focussed on *Martyrium Polycarpi*, a text dating back to the second century AD, which almost paradigmatically shows the most important questions of ancient Christian martyrdom, the nature of its cult and origins. The review touches upon the following questions: philology, etymology, theology, poetics and genre, various phenomena connected to the history of ideas and the cults regarding the cult of the martyrs from the beginnings to the end of the fourth century AD.

Bronwen NEIL, *From Tristia to Gaudia. The Exile and Martyrdom of Pope Martin I = Festschrift, i. m.*, 179–194. Neil I. Szent Márton pápa, Róma püspöke (649–653), az egyik utolsó száműzött püspök történetén keresztül azt a problémát vizsgálja, hogy valóban mártír volt-e Márton, vagy inkább „confessor”, mint Maximus.

⁵² Lásd erről Anthony DUPONT, *Augustine's Anti-Pelagian Interpretation of Two Martyr Sermons, Sermones 299 and 335B on the Unnaturalness of Human Death = Festschrift, i. m.*, 87–102. Dupont felhívja a figyelmet arra, hogy az Ágoston által írt, nagyjából 580 *sermones ad populum* közül 102 a szentek és mártírok ünnepnapjaira volt szánva. *Uo.*, 87.

⁵³ *Uo.* – A tanulmányban vizsgált *Sermones 299* és *335b* speciális abban a tekintetben, hogy Ágoston összeköti bennük a mártíromság témáját az anti-pelágiánus vitával.